

CHRISTOPHOROS VAN MYTILENE

BYZANTIJNSE GEESTIGHEID

In vrijwel alle overzichten van de Byzantijnse literatuur wordt de poëzie van Christophoros van Mytilene de hemel in geprezen. Het heet dat zijn poëzie in vergelijking met de gemiddelde Byzantijnse profane poëzie in hoge mate origineel is, dat zijn gave voor humor en satire een unicum vormt in de serieuze Byzantijnse literatuur, en dat uit zijn werk een zeldzame voeling spreekt met de eigentijdse maatschappij. En toch, ondanks deze positieve appreciatie wordt het werk van Christophoros weinig bestudeerd, vertaald, of gelezen. Dit artikel zal een beknopte voorstelling geven van de poëzie van Christophoros, zodat de lezer zelf een oordeel kan vormen.

Historisch-culturele context

Christophoros van Mytilene leefde bij benadering in de eerste helft van de 11^e eeuw. Het is een nogal woelige periode voor het Byzantijnse rijk: na de dood van de sterke en bekwame keizer Basileios II in 1025 en van diens broer drie jaar later, werd de oudste dochter van die broer, Zoë, de enige erfgename¹. Haar eerste echtgenoot besteeg de troon als keizer Romanos III. Maar Zoë koos zich al vlug een minnaar, en samen met hem liet ze de keizer in bad vermoorden. Ze huwde met haar minnaar, die de troon besteeg als keizer Michaël IV. De werkelijke leiding van de staat kwam echter in handen van zijn broer Johannes Orphanotrophos. Toen de keizer stierf, manoeuvreerde deze eunuch zijn neef op de troon. Maar deze Michaël V verbande Zoë, wat een heuse volksofstand uitlokte. De keizer werd de ogen uitgestoken, en men verzocht Zoë om te huwen met Konstantinos Monomachos. Deze besteeg in 1042 als Konstantinos IX de troon, en regeerde tot 1055.

Er vonden in die tijd een aantal sociale verschuivingen plaats aan de top van de maatschappij: de ambtelijke adel won aan invloed en macht. Deze ambtelijke adel had zich ontwikkeld in de sterk uitgebouwde en gehiërarchiseerde bureaucratie in de hoofdstad, en heeft haar rijkdom niet zelden te danken aan de opbloeiende handelsactiviteiten. Steeds meer werden eretitels en vertrouwelijke functies aan hen toegekend. Bovendien waren zowel Romanos III als Konstantinos Monomachos afkomstig uit deze klasse.

Deze nieuwe aristocratie ontwikkelt een steeds intenser geestelijk leven.

---

¹ Voor de historische ontwikkelingen van deze periode, zie o.m. M. ANGOLD, *The Byzantine Empire, 1025 - 1204: A Political History*, Harlow 1997².

Vooral Ioannes Mauropous, dichter en leermeester van Michaël Psellos, gaf aan deze ontwikkeling een impuls. Psellos zelf was zowel filosoof, dichter, geschiedschrijver, als politicus. In de eerste jaren van Konstantinos Monomachos' regering is hij één van de invloedrijkste figuren aan het hof. Hij is wellicht de werkelijke architect van de actieve cultuurpolitiek die Konstantinos begint te voeren. Psellos en zijn vrienden aan het hof vormen zo, onder de bescherming van de keizer, een intellectuele elite, die zowel de politiek als het volledige geestesleven in deze tijd domineert.

Het onderwijs is het gebied bij uitstek waar deze dominantie zich laat gelden². In de hoofdstad zien een aantal hogere scholen het levenslicht. Deze scholen onderwijzen vooral grammatica en retoriek, en lijken privé-initiatieven te zijn om bekwame ambtenaren te leveren. In enkele gedichten van Christophoros krijgen we een beeld van de onderwijsmethodes op deze scholen en hun onderlinge concurrentie. Onder Konstantinos Monomachos wordt Psellos aangesteld tot "consul van de filosofen", en in die hoedanigheid krijgt hij de controle over dit onderwijs, en kan hij zijn eigen school als een soort staatsuniversiteit laten erkennen.

Het is in dit kortstondig gunstige culturele klimaat dat Christophoros van Mytilene, zelf ook een lid van de heersende klasse, zijn werk voor het grootste deel schrijft en laat verspreiden.

Het leven van Christophoros

We kennen niet de precieze geboorte- en sterfdata van Christophoros, maar uit het voorkomen van opeenvolgende keizers en historische gebeurtenissen in zijn gedichten, kunnen we afleiden dat zijn 'floruit' te situeren valt in het tweede kwart van de 11e eeuw.

Hij was een vooraanstaand lid van de hoge ambtelijke aristocratie. De manuscripten die zijn werk hebben overgeleverd, vermelden de titels *patrikios*, *anthypatos* en *kritès*. De eerste twee titels zijn de hoogste die men kon bereiken in de Byzantijnse ambtelijke hiërarchie. De derde titel, die van *kritès*, rechter, hield in feite een gouverneurschap in. Er is ook een zegel bewaard van Christophoros, waarop deze functies nog eens worden opgesomd, samen met enkele andere eretitels³. We hebben ook zegels van andere Mytilenaïoi, allen belangrijke ambtelijke of kerkelijke functionarissen. Bovendien noemt Christophoros zichzelf in een gedicht "ὑπογραφεύς (*hypografeus*)" van de keizer. Dit was geen officieel ambt; het betekende wellicht dat Christophoros een soort persoonlijke

² Over het onderwijs in deze periode: R. BROWNING, *Enlightenment and Repression in Byzantium in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Past and Present 96 (1975), p. 3-23; P. LEMERLE, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977, p. 195-248.

³ Dit zegel is uitgegeven in: J.-C. CHEYNET - C. MORRISSON - W. SEIBT, *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris 1991, p.137, nr. 193.

secretaris en raadsman was van de keizer.

Uit een vers in één van zijn heiligenkalenders weten we dat hij in Konstantinopel is geboren (zijn familienaam Mytilenaios duidt dus enkel de afkomst van zijn familie aan). Voor de rest kunnen we uit zijn gedichten zelf wat persoonlijke informatie destilleren: zijn moeder, broer en zuster zijn gestorven terwijl hij nog leefde, hij woonde in een huis in de wijk Protasiou, en hij bezat zeker ook boeken. Hij wordt vreemd genoeg slechts één maal vermeld in een tijdsdocument: in een 12e eeuwse gedicht dat kort de belangrijkste Byzantijnse dichters opsomt, wordt ook Christophoros tot de canon gerekend.

Algemene voorstelling van het corpus

Voor we de gedichtenverzameling van Christophoros voorstellen, moeten we ook melding maken van zijn andere werken. Het betreft vier heiligenkalenders in verzen⁴. Ze vermelden alle heiligen en kerkelijke feesten van het jaar, en kenden een wijde verbreiding, getuige daarvan de talrijke overgeleverde manuscripten en de Slavische vertalingen die van deze kalenders zijn gemaakt. In dit artikel concentreren we ons echter op de gedichtenverzameling.

Die is niet al te best overgeleverd. We hebben slechts één manuscript dat alle gedichten integraal bevat, of liever bevatte, want de staat van het manuscript is erbarmelijk. Gelukkig zijn vele gedichten ook via andere manuscripten tot ons gekomen, over het algemeen in een betere staat. Toch is een derde van het volledige aantal verzen onherroepelijk verloren gegaan. De *editio princeps* verscheen in 1887; uitgever was Antonio Rocchi. Deze uitgave bleek snel onvolledig en onbetrouwbaar te zijn, en in 1903 verscheen te Leipzig de uitgave van Eduard Kurtz, die tot op heden de standaarduitgave is⁵.

De titel die de manuscripten geven aan Christophoros' gedichtenverzameling, is *στίχοι διάφοροι*, "verscheidene verzen". Deze titel is beslist toepasselijk, want het gaat om een bont allegaartje van gedichten, zowel qua vorm als qua inhoud. In totaal bevat de verzameling 145 gedichten, waarvan de lengte varieert van 1 tot 231 verzen.

Naar taal en metrum laat zich gemakkelijk een tweedeling maken. 21 gedichten zijn geschreven in zuiver "antieke" versmaten: 18 in dactylische hexameters, en 3 in elegische disticha (er is ook 1 gedicht in Byzantijnse anakreontea). De taal van deze gedichten is een imitatie van de taal van Homeros, met zowat alle typische episch-ionische kenmerken. Het overgrote deel van de gedichten echter is geschreven in het atticistische koinè dat gebruikelijk was voor

⁴ Uitgave: E. FOLLIERI, *I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo*, Brussel 1980.

⁵ E. KURTZ, *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, Leipzig 1903, met inleiding en registers. Een volledige vertaling bestaat alleen in het Italiaans, met beknopte commentaren en inleiding: C. CRIMI e.a., *Cristoforo di Mitilene: Canzoniere*, Catania 1983.

Byzantijnse ‘geleerde’ profane literatuur. Het metrum van deze gedichten is de dodecasyllabe. Deze versmaat ontstond in de byzantijnse tijd, en vindt zijn oorsprong in de antieke jambische trimeter⁶. Het aantal lettergrepen is onveranderlijk twaalf. Enkele kenmerken van het accentuerend vers worden overgenomen: de voorlaatste lettergreep krijgt steeds de klemtoon, er is een vaste verspauze na de vijfde of de zevende lettergreep, en enjambementen worden vermeden. In principe volgt men nog steeds het metrum van de jambische trimeter, maar met de antieke wetten van de prosodie wordt vaak een loopje genomen.

De volgorde van de gedichten is chronologisch: doorheen de verzameling kunnen we opeenvolgende keizerregeringen en historische gebeurtenissen herkennen, in zoverre zelfs dat de gedichten van Christophoros als historische bron kunnen dienen⁷. Toch vallen enkele thematische cycli te onderscheiden, zoals b.v. met betrekking tot het schoolwezen (drie gedichten), of ter nagedachtenis van de moeder van de dichter (zes opeenvolgende gedichten).

Genres en literaire modellen

We hebben er al op gewezen hoe toepasselijk de benaming “verscheidene verzen” is voor deze gedichtenverzameling. De brede waaier aan onderwerpen die Christophoros behandelt, vereist een even breed gamma aan genres, die dikwijls voortkomen uit totaal verschillende tradities, die ons meestal, maar niet altijd, al bekend zijn uit de oudheid⁸.

Het grootste deel van de gedichten zijn onmiskenbaar epigrammen. Enkele typische soorten epigrammen kennen we al uit de hellenistische traditie, die is blijven doorleven in de Byzantijnse tijd. Vergeten we niet dat de *Anthologia Palatina* slechts korte tijd voor Christophoros’ poëtische activiteit is samengesteld.

Vooreerst treffen we een aantal grafepigrammen aan, met het klassieke repertoire aan motieven en *topoi*. Sommige van deze grafepigrammen zijn waarschijnlijk zelfs authentieke grafopschriften, opgesteld door Christophoros voor vooraanstaande personen, zoals b.v. voor de succesvolle generaal en minder succesvolle opstandeling Maniakēs (65⁹).

Ook wij-epigrammen komen voor in het corpus, en ook hier kunnen we

⁶ Standaardwerk over deze versmaat blijft: P. MAAS, *Der byzantinische Zwölfsilber*, BZ 12 (1903), p. 278-323; zie ook M. LAUXTERMANN, *The velocity of pure iambs. Byzantine observations on the metre and rhythm of the dodecasyllable*, JÖB 48 (1998), p. 9-33.

⁷ Zie: E. FOLLIERI, *Le poesie di Cristoforo Mitileneo come fonte storica*, ZRVI 8 (1964), p. 133-148.

⁸ Voor een geschiedenis van de Byzantijnse poëtische genres tot de tiende eeuw, zie M. LAUXTERMANN, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres. Texts and Contexts*, Wenen 2003.

⁹ De nummers tussen haakjes verwijzen telkens naar de nummering zoals die is gebruikt in Kurtz’ uitgave.

aannemen dat de epigrammen hun oorspronkelijke functie hebben behouden, namelijk de wijding van een voorwerp: een waterput (7), een zakdoek (26), een kerk (12), enz.

Er zijn onder naam van Christophoros ook enkele raadsels overgeleverd. Dit heel specifiek soort epigram treffen we al aan in de *Anthologia Palatina*, en was bij de Byzantijnen zeer populair. Een raadsel bestaat meestal uit een paradoxale bewering, op grond waarvan de lezer dan het voorwerp moet raden.

We vinden ook enkele ekphrastische epigrammen terug, die een kunstwerk beschrijven, vaak gebruik makend van de *topos* van de levensechtheid van het beschreven voorwerp. Bij twee epigrammen is het kunstwerk profaan van aard (standbeelden van Herakles (143) en van een bronzen paard (50)), bij enkele andere is het kunstwerk religieus, en hier is de scheidingslijn tussen ekphrastisch epigram en zuiver religieus epigram moeilijk te trekken.

Het religieus epigram is een subgenre dat kenmerkend is voor de Byzantijnse tijd. Het is ontstaan uit opschriften bij religieuze afbeeldingen in de kerk. Ook bij Christophoros' religieuze epigrammen is de band met het kunstwerk nog nauw: vaak geeft het motief van de levensechtheid van het kunstwerk aanleiding tot een overpeinzing. Het onderwerp is doorgaans een heilige of een kerkelijk feest. Christophoros geeft geen uitputtende beschrijving van zijn onderwerp, maar brengt bondig een deelaspect te berde dat hem kan inspireren tot een elegante woordspeling of spitante gedachte.

Eén soort epigram, dat we noch in de klassieke Griekse literatuur, noch in de Byzantijnse tijd erg vaak ontmoeten, beoefende Christophoros bij uitstek: het spotepigram. Christophoros' satirische ingesteldheid en zijn voorliefde voor woordspelingen konden zich hierin ten volle ontplooiën. Verschillende tijdgenoten van allerlei slag moesten het om een of ander gebrek of belachelijk trekje ontgelden.

Al deze gedichten zijn onmiskenbaar epigrammen, d.w.z. ze zijn kort, beperken zich tot de uitdrukking van één enkele gedachte, en behalve de spotepigrammen en raadsels hebben ze zelfs nog een nauwe band met de oorspronkelijke functie van het epigram als "opschrift".

Dan blijft er nog een heterogene groep gedichten over, die de zonet opgesomde kenmerken van het epigram nauwelijks of helemaal niet bezitten. Maar ook deze gedichten hebben een gemeenschappelijke herkomst: die van de retoriek. We moeten hier in gedachten houden dat de retoriek zeker vanaf de periode van de tweede sofistiek een enorme invloed uitoefent op elke uiting van literatuur. In de Byzantijnse tijd blijft deze invloed gehandhaafd, mede dankzij het schoolsysteem dat traditioneel erg retorisch was ingesteld. De dikwijls wereldvreemde *progymnasmata* (een soort stijloefeningen) kenden een wijde verbreiding, maar naast deze fictieve *Spielereien* zijn er ook de redevoeringen die in de Byzantijnse tijd een reële praktische functie behielden, of opnieuw kregen, in het openba-

re leven¹⁰. Vooral grafredes en lofredes worden doorgaans geschreven om daadwerkelijk uitgesproken te worden. Het gaat hierbij meestal om prozateksten, maar er was geen enkel bezwaar om deze redevoeringen in verzen te schrijven. Ook bij Christophoros kunnen we een tweedeling maken tussen teksten die pure literaire pronkstukjes zijn, en andere gedichten die de indruk wekken ook in werkelijkheid te zijn uitgesproken, en een reële praktische functie kunnen gehad hebben.

In zijn grafgedichten voor familieleden (zijn moeder, zuster en broer (57, 75, 44)), om te beginnen, is de dichter zelf persoonlijk aan het woord, spreekt hij de aanwezigen toe, looft hij de overledene en beklaagt hij zijn of haar dood; kortom, alle kenmerken van een echte retorische grafrede zijn hier aanwezig. Vooral voor dit genre grijpt Christophoros graag terug naar de antieke versmaten en naar een bijwijlen erg lyrische stijl.

Lofgedichten schreef Christophoros o.m. voor keizer Michaël IV (18, 19) en voor zijn leermeester Niketas (27). Ook voor deze gedichten geldt dat ze in grote mate lijken op echte redevoeringen. Maar enkele andere lofgedichten kaderen veeleer in de schoolretoriek, waar wereldvreemde themata schering en inslag waren. Dat verklaart onze aanvankelijke verbazing wanneer we Christophoros' lofgedichten op de spin (122), op de mier (125), op de spons (137), en op het bad (53) lezen. Het toppunt van sofistieke schoolretoriek is wel een koppel gedichten, waarvan het ene de druif aanprijst en de vijg de grond in boort, terwijl het andere gedicht precies het omgekeerde doet (87-88).

Een ander vaak beoefend retorisch genre is de *ekphrasis*. Bij Christophoros vinden we een uitvoerige ekphrasis van een gebak dat zijn nicht heeft gemaakt en waarop de sterrenhemel is afgebeeld (42). Andere *ekphraseis* beschrijven historische gebeurtenissen, zoals de rampzalige afloop van een festival voor de heilige Thomas (1).

Tot slot dient nog een apart genre vermeld te worden: de satire. Hier geldt hetzelfde als voor het spotdicht: Christophoros staat hier vrijwel alleen in de Byzantijnse poëzie. Deze satires staan soms dicht bij het retorische genre van de *psogos* (scheldrede), maar meestal doen ze eerder denken aan de satires zoals we die kennen uit de Romeinse literatuur. De gehekkelde onderwerpen zijn gevarieerd: een wagenmenner die tijdens de koers is gevallen (6), een intellectuele tegenstander (35), lijkenpikkers (82), een goedgelovige monnik die valse relikwieën van heiligen verzamelt (114), enz. Ook enkele persoonlijke belevenissen komen aan bod: in enkele satires rekent Christophoros af met de muizen die zijn huis teisteren (103), en een uil die hem 's nachts uit zijn slaap houdt (131).

---

¹⁰ Over de retoriek in de Byzantijnse literatuur, zie de desbetreffende hoofdstukken in: H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I – II, München 1978.

Achtergronden en literair klimaat

Christophoros behoort als vooraanstaande man van de wereld uiteraard ook tot de heersende elite van de 11^e eeuw, die zoals we al zagen overwegend uit intelligentsia bestaat. Zijn gedichten dragen daar dan ook de sporen van.

Niet zelden krijgen we van de dichter het beeld van de zelfbewuste elitaire intellectueel. Wanneer een grammaticus genaamd ‘Choirinos’ (letterlijk: de zwijnachtige) Christophoros verzoekt om zijn gedichten te mogen lezen, wijst de dichter dit verzoek hooghartig af: “zwijnen eten geen honing” (84). Voortdurend wordt er gedweept met οἱ λόγοι, de “letteren”, een begrip dat elke retorische of literaire activiteit kan aanduiden. Om de λόγοι adequaat te beoefenen, heb je echter ook “veel tijd, moeite, en een olielamp nodig”. Die olielamp verwijst naar het begrip ἀγρυπνία, het nachtelijk waken om zich aan de letteren te wijden. De toewijding aan de letteren is zo ook een soort spiritueel ideaal voor Christophoros en zijn tijdgenoten.

De nachtmerrie voor deze intellectuelen is de ἀγρουκία, de “boersheid”, m.a.w. het tegengestelde van de ἀστειότης, “wat van de stad is”, m.a.w. geletterd, retorisch onderlegd, spitant, en correct Attisch. Wanneer Christophoros een soort would-be intellectueel ontmaskert (40), gaat hij over tot een weeklacht over de toenemende ἀγρουκία, die “danst in de straten van de stad”, en “ons, ware liefhebbers der letteren, ervan beschuldigt met nutteloze dingen bezig te zijn.”

Het christendom blijft uiteraard de overheersende levensbeschouwing. Ook in de gedichten die geen expliciet religieus onderwerp hebben, klinkt een christelijke levenshouding door. Bovendien is de bijbel een vaker geciteerde bron dan de klassieke Griekse literatuur. Tegelijkertijd duikt er toch ook een zeker rationalisme op ten aanzien van dat geloof. Zo trekt Christophoros van leer tegen het al te devoot geloof van een monnik die relikwieën verzamelt van heiligen (114). In een ander gedicht snijdt hij met een persoonlijk gebed tot God de onrechtvaardigheid van de wereld aan, die niet te verenigen lijkt met Gods almacht (13).

Veel gedichten zijn een rechtstreekse weerspiegeling van de eigentijdse maatschappij, met haar volksere kantjes, iets wat eerder zeldzaam is in Byzantijnse poëzie. Zo hebben we twee gedichten die ons een levendig beeld geven van de paardenwedrennen, de populairste sport in Byzantium. Twee andere gedichten schilderen ons de fatale gevolgen van een te grote volkstoeloop op religieuze festivals. Ook de modderige straten van de hoofdstad (132), het dobbelspel (73), een grammaticus die geleerd wil doen (23), een echtgenoot die door zijn vrouw horens wordt opgezet (31), krijgen een rol in deze bonte verzameling gedichten. Sommige gedichtjes zijn zelfs niet anders dan een korte beschrijving van een volks gebruik, zoals de kus die men elkaar op Pasen gaf (108). Ook volkse uitdrukkingwijzen en spreekwoorden zijn niet zeldzaam in Christophoros’ corpus.

Tenslotte willen we nog eens de nadruk leggen op het manifest retorische karakter van Christophoros' poëzie. Vooral de grafdichten en lofdichten, die men bijna eerder kan bestempelen als grafredes en lofredes in vers, volgen getrouw de voorschriften uit de retorische handboeken, en bieden ons een opeenstapeling van retorische stijlmiddelen. Maar ook in de epigrammen bijvoorbeeld, is de invloed van de retoriek beslissend: vooral het retorisch principe van de *antithese* wordt meer dan een stijlmiddel: het is bijna een denksjabloon geworden. Ook de woordspeling wordt vaak aangewend, als fijne uitsmijter, of als pointe van een epigram. Dit alles markeert Christophoros als kampioen van het ἀστειότης-ideaal: een man van de wereld, veelzijdig, retorisch competent, elitair, en begiftigd met een elegante humor.

Bloemlezing

Laten we nu de poëzie van Christophoros voor zichzelf spreken. Hieronder zijn een tiental uiteenlopende gedichten geselecteerd, met een vertaling en een korte commentaar. De Griekse tekst is een weergave van de tekst zoals die is uitgegeven door Kurtz.

Εἰς τὸ ἀνακαθαρθὲν πηγάδιον τῆς μονῆς τῆς θεοτόκου

λέγονται δὲ πρὸς τὴν θεοτόκον ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀνακαθάραντος

Τοῖς σοῖς μονασταῖς ἐκκαθαίρων τὸ φρέαρ,
ἐκλιπαρῶ σε, ζῶντος ὕδατος φρέαρ
εἰς τὸ φρέαρ πεσόντα τῆς ἀμαρτίας
ἀνέλκυσον θάπτον με τὸν σὸν οἰκέτην.

Op de gereinigde waterput van het klooster van de Moeder Gods

(gericht aan de Moeder Gods, uit hoofde van wie de put heeft gereinigd)

*Ik, die deze bron voor Uw monniken reinig,
smeeek U, bron van het levende water,
trek mij, Uw dienaar, gevallen
in de put der zonde, snel naar boven.*

Dit gedicht (nr. 7) is een wij-epigram op een waterput. Waarschijnlijk behoorde de waterput tot het klooster van de Moeder Gods van de Bron, gelegen in Konstantinopel. Vandaar ook de aanspreking van de Moeder Gods met “bron van het levende water”, een uitdrukking die in de bijbel wordt gebruikt om Christus te benoemen (b.v. Joh. 4, 10 en 7, 37).

Εἰς τὸν βασιλέα Ῥωμανόν· ἐπιτάφια ἠρωϊκά

- Ἡ μάλα καὶ βασιλῆες ἀμέρσκονται βιότοιο,
 πικρὰ δὲ μὴν καὶ τοῖσι μόρου κινρῶνται ἄλεια.
 Ῥωμανέ, ποῦ τοι σκῆπτρον ἐπίφθονον ἠδέ τε κῦδος;
 ποῦ θρόνος, ἔνθα κάθησο, μέγ' ἔξοχε κοίρανε λαῶν;
 5 ποῦ τοι δὲ στεφάνη χρυσήλατος, ἦν φορέεσκες,
 κοκκοβαφῆ τε πέδιλα εὐστροφα, θαῦμα ιδέσθαι;
 ὦ μοι ἅπαντα ἄφνω θάνατος μέλας ἀμφεκάλυπεν·
 ἀλλ' υἴες μερόπων, στοναχήσατε εἵνεκα κείνου,
 αὐτὸς δ' ἔξερέω πικρὸν μόρον, ὄνπερ ὑπέστη.
 10 ἦν ὅτ' ἀναξ ἔνεμε χρυσὸν μεγάλην κατὰ πέμπτην·
 αὐτὰρ ἐπειδὴ νεῖμε καὶ ἐκ θώκοιο ἀνέστη,
 αὐτικ' ἔβη κατὰ λουτρόν· σὺν δὲ κίον θεράποντες·
 λούσατο δ' ὕστατα λουτρά καὶ ὕστατον ἐσπάσαθ' ὕπνον.
 ἦμος δ' ἡελίου καταδῦναι δίσκος ἔμελλε,
 15 δύσετο καὶ βασιλῆος Ῥωμανοῦ ὅσσε φαεινῶ.
 καί τις ἀνήρ ἔλεινδον ἀνοιμῶζας λίπε λουτρά,
 βῆ δ' ἰέναι περιδάκρυς ἀνακτορίοις ἐνὶ λαμπροῖς,
 δεσποίνῃ ἐρέων πόσιος μόρον, ὄνπερ ὑπέστη.
 ἀγχοῦ στὰς κλαίεσκε καὶ ἔστενε καὶ τάδε ἠῦδα·
 20 «κεῖται αὐτοκράτωρ, ὃ ἐπαγγελίης μάλα λυγρῆς.»
 ἦ καὶ ἐὰς παλάμας μέγα ἀλλήλαισι πατάζας
 πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους τίλλεν ἐθείρας·
 θρῆνον δ' ἐς μέγαν ὤρσε δάμαρτα ἀνακτος, ἀνασσαν.
 αὐτίκα δ' ἀμφὶ θύρας βασιλείων ὄχετο ἠδε,
 25 κλειεῖ δὲ ἀσφαλέως καὶ ἀφήρει κλειδας ἀπάσας.
 ἦ μὲν ἄρ' ὦδε ἔρεξεν· ἀναξ δὲ κλίνην περὶ λαμπράν
 κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ λελασμένος ἧς ἔχε δόξης.
 λαοὶ δ' ἠγερέθοντο, κλίνῃ δὲ νεκροῖο ἐπῆρτο·
 προύπεμπον δὲ ἀνακτα κατὰ πόλιν οἵπερ ἄριστοι·
 30 αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ἴκανόν γε Περιβλέπτου ἐνὶ νηῶ,
 ἐνθάδε ταρχύσαντο νέκυν βασιλῆος ἀγαυοῦ,
 βὰν δ' ἐπ' ἀνακτα νέον καὶ Ῥωμανοῦ ἐξελάθοντο.

Op keizer Romanos: grafscript in hexameters

- Ja, voorwaar, ook keizers worden beroofd van hun leven,
 en ook voor hen worden de bittere roemers van het lot gemengd.
 Romanos, waarheen is jouw zo benijde scepter, en waarheen je glorie?
 Waar is de troon, waarop je zetelde, jij machtige heerser der volkeren?
 5 Waar is de goudbeslagen krans, die jij placht te dragen,
 en je purpergeverfde soepele sandalen, een wonder om te zien?*

- Ach, dat alles heeft de zwarte dood plots omhuld.
Maar nu, mensenzonen, weeklaag om hem;
zelf zal ik het bitter lot verhalen, dat hij heeft moeten ondergaan.*
- 10 *Het gebeurde toen de keizer goud uitdeelde op Witte Donderdag.
Toen hij klaar was met uitdelen en opstond van zijn troon,
ging hij dadelijk naar de baden; dienaren vergezelden hem.
Hij waste zich met een laatste bad en genoot van een laatste slaap.
En toen de zonneschijf op het punt stond uit te doven,*
- 15 *toen doofden ook de beide schitterende ogen van keizer Romanos.
Een man barstte in ellendige klachten uit, verliet de baden,
en begaf zich in tranen naar het schitterende paleis,
om de keizerin het lot te melden dat haar echtgenoot had overvallen.
Hij ging dicht bij haar staan, weende, weeklaagde, en sprak:*
- 20 *"De keizer ligt ter aarde, ach wat een droeve tijding."
Dat zei hij, en hij sloeg luid zijn handen tegen mekaar
en trok vele haren bij hun wortel uit zijn hoofd.
Zo bewoog hij de echtgenote van de keizer, de keizerin, tot grote rouw.
Onverwijld ging zij heen door de deuren van het paleis,*
- 25 *sloot ze zorgvuldig en nam alle grendels weg.
Zo handelde zij dus: maar de grote keizer lag languit op zijn schitterende
ligbaar, zich niet meer bewust van de roem die hij ooit kende.
En het volk verzamelde zich, de baar van de dode werd opgetild,
en alle vooraanstaanden vergezelden de keizer doorheen de stad.*
- 30 *Toen ze in de Peribleptoskerk aangekomen waren,
begroeven ze daar plechtig het lichaam van hun illustere keizer,
maar dan liepen ze al op een nieuwe keizer toe, en Romanos vergaten ze.*

Dit gedicht (8) is een grafdicht voor keizer Romanos III, die naar alle waarschijnlijkheid op instigatie van Zoë en haar minnaar vermoord is in bad. Merk op dat Christophoros niets vertelt over de wijze waarop de keizer is gestorven, en de keizerin zelfs 'grote rouw' doet voelen. Hiermee wordt de populaire keizerin Zoë ontzien, die trouwens nog altijd op de troon zat op het moment dat Christophoros dit gedicht schreef. Maar afgezien daarvan, klopt Christophoros' versie met die van de geschiedschrijvers, die eveneens de onverschilligheid van het volk op Romanos' begrafenis weten te melden.

Dit is een van de gedichten die geschreven is in dactylische hexameters, en daarmee samenhangend ook het taaleigen van Homeros hanteert. Christophoros verwerkt in dit gedicht bovendien verschillende Homerische formules, b.v. μέγ' ἔξοχε κοίρανε λαῶν (v.4), θαῦμα ἰδέσθαι (v.6), e.a. Verzen 22 en 27 zijn bijna letterlijke citaten van homerische verzen.

Het verrassende einde legt nog eens de nadruk op het thema van de vergankelijkheid van de wereldse roem, dat in de eerste verzen al op een conventioneelere retorische wijze naar voren was gebracht.

Εἰς ...

Πάλαι σὺ μόσχος, Μόσχε, μικρὸς ὢν ἔτι
φύσας δὲ νῦν κέρατα, ταῦρος εἶ μέγας.

Op (Moschos)

*Vroeger, Moschos, toen je nog klein was, was je een kalfje;
maar nu je horens bent opgezet, ben je pas een grote stier.*

Woordspelingen op eigennamen (en dan vooral het procédé van de ‘redende Name’, de veelzeggende naam) zijn schering en inslag in de spotepigrammen van Christophoros. Zo ook in dit gedicht (nr. 31). Moschos betekent letterlijk ‘kalf’. Moschos was als kind dus een kalfje, maar nu heeft hij horens gekregen. Κέρας moet hier begrepen worden in een figuurlijke betekenis, verbonden met de spreekwoordelijke uitdrukking ‘κέρατα ποιεῖν τινί’, dat hetzelfde betekent als onze uitdrukking ‘iemand de horens opzetten’. Moschos is blijkbaar bedrogen door zijn vrouw, en, ironisch genoeg, net daardoor een ‘grote stier’ geworden.

Αἶνιγμα εἰς τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ ἴριν ἦτοι τὸ τόξον

Στοὰ ξύλων ἄμοιρος εἰμὶ καὶ λίθων
ῥλης τε λοιπῆς γήϊνης πάσης ἅμα·
οὐδεὶς καταστρέφει με καὶ παρατρέχω·
οὐδεὶς ἐγείρει καὶ συνίσταμαι πάλιν.

Raadseltje op de regenboog

*Ik ben een galerij zonder hout en zonder stenen,
en zonder enig ander materiaal uit de aarde;
ik verdwijn zonder dat iemand me afbreekt;
ik ontsta weer zonder dat iemand me opricht.*

Dit gedicht (35) is één van de raadseltjes in het corpus van Christophoros. De lemmata zijn wellicht later aangebracht, zodat Christophoros’ lezers écht moesten raden wat hier was bedoeld...

Εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον

Ἔχεις τὸ λευκόν· εἰς τί μαργάρων χάρις;
τὸ ξανθὸν ἀρχεῖς· χρυσὸς ὄντως εἰς μάτην.
πλουτεῖς τὸ φαιδρόν· οἱ λίθοι βάρους μόνον.
κόσμον φέρεις σόν· ἔρρέτω κόσμος νόθος.

Op keizer Konstantinos Monomachos

*Een blanke huid heb je – waartoe de gratie van parels?
 Je kan pochen op je blonde haar – werkelijk, goud dient tot niets.
 Aan schittering ben je rijk – edelstenen zijn je maar tot gewicht.
 Jij draagt je eigen opsmuk – weg met die valse opsmuk.*

Wanneer men dit gedicht (54) in het Grieks leest met de moderne uitspraak, die toen al vrijwel geheel in voege was, merkt men hoezeer dit gedicht al gebruik maakt van rijm en accentuatie, zonder het metrum van de jambische trimeter te verwaarlozen. Het is ook een goed voorbeeld van hoe de antithese is uitgegroeid tot een opbouwend principe.

Het slotvers is opnieuw gebaseerd op een woordspeling. De κόσμος waarvan sprake betekent zowel 'opsmuk' (*cosmetica*) als de 'wereld'. De hele *kosmos* ligt sowieso aan de voeten van de keizer.

(Op een mozaïekvloer)

Χειρῶν πατοῦσιν ὧδε τοῦς πόνους πόδες.

Voeten stappen hier op de inspanningen van handen.

Men kan dit gedicht (96) enige gracieuze bondigheid niet ontzeggen, mede veroorzaakt door de plaatsing van de woorden (met 'handen' en 'voeten' op de uiteinden van de regel), en de alliteratie van de p-klank op het einde.

Εἰς τὸν ἐν μέσῳ τῆς ὀροφῆς τοῦ ᾽Ωάτου σωτήρα κάτω βλέποντα

Δοκεῖς προκύπτων καὶ βλέπων γῆν ὑψόθεν
 ἔτοιμος εἶναι καὶ κατελθεῖν, εἰ δέοι,
 ψυχὴν προθύμως τὴν φιλόανθρωπον πάλιν
 ὑπὲρ προβάτων ὡς πάλαι θύσων λύτρον.
 5 τοιοῦτος εἶ σὺ καὶ γεγραμμένος, λόγε,
 τὰ σπλάγχνα γάρ σου χρηστὰ κὰν ταῖς εἰκόσιν.

Op de naar beneden kijkende Christus in de koepel van de Oatos-zaal

*Gij lijkt, naar voren hellend en de aarde van bovenaf beziend,
 klaar te zijn om naar beneden te komen, als het zou moeten,
 om zo opnieuw bereidwillig Uw menslievende ziel,
 zoals in het verleden, voor Uw schapen te offeren als losprijs.
 5 Op deze wijze zijt Gij ook geschilderd, Heer,
 want Uw gemoed is genadig, zelfs in de afbeeldingen van U.*

Dit gedicht (98) is een goed voorbeeld van hoe nauw sommige religieuze epigrammen nog geïnspireerd zijn op een concreet kunstwerk. Het gaat hier om een afbeelding van de Christos Pantokrator op het plafond van een zaal in het keizerlijk paleis. De Oatos-zaal werd zo genoemd omdat ze een koepel had (de gebruikelijke plaats voor een Pantokrator-mozaïek) in de vorm van een ei. Christophoros' gedicht is de enige bekende beschrijving van deze afbeelding.

Εἰς τὸν φίλον Νικηφόρον, ἀποστείλαντα πέμματα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ βρουμαλίου

Ἐκ ῥημάτων με δεξιῶ, μὴ πεμμάτων
 ἔμοι γὰρ ἡδὺ βρουμάλιον οἱ λόγοι,
 ὡς προσκυνητῇ καὶ λατρευτῇ τοῦ λόγου,
 τῶν δὲ σταλέντων πεμμάτων τίς μοι λόγος;
 5 λοιπὸν γε τοίνυν σύ, γλυκὺς Νικηφόρος,
 ἀφείς τὸ πέμμα καὶ πλατύνας τὸ στόμα
 τὰ δ' οὐάτα γλύκαινε καὶ μὴ τὸ στόμα,
 ταῖς ἡδοναῖς τέρπων με τῶν σῶν ῥημάτων.

Aan zijn vriend Nikephoros, die koekjes stuurt in de tijd van het broumalion

*Begroet me met woorden, niet met koekjes!
 Woorden zijn voor mij namelijk het aangenaamste feestgeschenk,
 ik ben nu eenmaal een volgeling en een aanbidder van woorden.
 Wat heb ik dan aan die koeken die je me stuurt?
 5 Dus, mijn beste Nikephoros,
 laat die koeken nu maar, en open je mond
 niet om zoets te brengen voor de maag, maar voor de oren;
 alleen met je woorden zal je me doen genieten.*

Het was een gewoonte bij Byzantijnse brieven om ook enkele geschenkjes in te sluiten bij de brieven. Hier (115) laat onze dichter uitschijnen dat Nikephoros meer geschenken dan woorden stuurt, en hij maant hem aan te schrijven.

Het Broumalion was een volksfeest dat zijn wortels heeft in de oude festivals voor Dionysos. De christelijke kerk heeft dit feest tevergeefs proberen uit te roeien: het bleef zeker tot in de 12de eeuw doorleven.

Christophoros laat hier ook weer zijn dweperij met de λόγοι blijken, die hem meer waard zijn dan lekkernijen. Een berisping als deze is trouwens een *topos* in de Byzantijnse epistolografie.

Εἰς τὸν μύρμηκα

Τὸν νοῦν ὁ μύρμηξ, τὸ βραχὺ ζῶον, μέγας
 ὃ σῶμα ποῖον οἶόν ἐστι τὴν φρένα·
 ἢ μᾶλλον εἶπεῖν, ὃ θεοῦ γνῶσις πόση,
 ὃς κἂν μικροῖς τοιοῦτον ἰσχύει μέγα.

Op de mier

*De mier, dat kleine dier, is groot van verstand.
 Wat een lichaampje maar vergeleken met zijn geest!
 Of liever, hoe groot is de kennis van God,
 die ook in de kleine dingen zoveel groots vermag.*

Net zoals Loukianos, bijna 1000 jaar vroeger, en Psellos, heeft ook Christophoros zich ertoe gezet een *enkomion* op een nietig insect te schrijven (125), om zo te bewijzen dat hij ook lofdichten kan maken op onderwerpen die minder ‘lovenswaardig’ lijken. Net zoals bijna alle lofdichten van Christophoros, eindigt ook dit gedicht uiteindelijk in een lof op de Schepper.

Εἰς τὸν βασιλικὸν νοτάριον Κωνσταντῖνον, εἰπόντα βδελύττεσθαι τὸν πηλὸν καὶ διὰ τοῦτο τῆς οἰκίας μὴ προϊέναι.

Πηλὸν βδελύττη καὶ μένεις ἔνδον δόμου;
 καὶ μὴν ὁ πηλὸς οὐδαμῶς ἄπεστί σου,
 κἄνπερ προέρχη, κἄνπερ ἐν δόμῳ μένης·
 ὅλος γὰρ αὐτὸς πηλὸς εἶ, Κωνσταντῖνε.
 5 τὸ συγγενὲς γοῦν μὴ βδελύττεσθαι θέλε,
 σαυτοῦ γινώσκων πηλὸν οὐσαν τὴν φύσιν.

Op de keizerlijke notaris Konstantinos, die gezegd heeft dat hij een afkeer heeft van modder en daarom zijn huis niet uitgaat

*Je vindt modder vies en je blijft daarom thuis?
 En toch, je zal nooit afstand kunnen nemen van modder,
 of je nu weggaat of thuisblijft:
 je bent immers zelf een en al modder, Konstantinos.
 5 Koester dus geen afkeer van wat verwant is aan jou:
 erken dat modder ook je eigen de grondstof is.*

Dit pointe van dit spotepigram (132) is gebaseerd op de polysemie van πηλός: in de bijbel betekent het ‘leem’ of ‘aarde’. Volgens de bijbel heeft God de mens geschapen uit de aarde (Gen. 2,7), en meermaals wordt de mens eraan herinnerd

dat hij slechts aarde is. Πηλός betekent echter ook ‘modder’, en het is wel eerder in die betekenis dat Konstantinos er een afkeer van heeft. De straten in Konstantinopel schijnen overigens echt wel heuse modderpoelen te zijn geweest.

Εἰς τοὺς ἐξωνηθέντας βόλους τοῦ δικτύου παρ’ αὐτοῦ

- Ἄναπλέων χθὲς πρῶτὴ τὴν Προποντίδα
 ἄνδρας κατείδον ἕξ ἀγρευτὰς ἰχθύων
 βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν βυθῷ μέσῳ
 καὶ δὴ παρασχὼν χρύσινον τούτοις ἕνα
 5 ὠνησάμην τρεῖς δικτύου χαίρων βόλους,
 ἕξιν δοκῶν τι καὶ πλεον τοῦ χρυσίνου.
 βάλλουσι τοίνυν· καὶ τὸ μὲν πρῶτον λίθους,
 τὸ δεύτερον δὲ ψάμμον εἴλκον ἐκ βάθους·
 ὡς δ’ ἐγκαθῆκαν τὴν σαγήνην τὸ τρίτον,
 10 ἀνεἴλκον οὐδὲν ἄλλο πλὴν ὕδωρ μόνον.
 εἰ γοῦν τινὲς μοι τῶν φιλοῦντων τοὺς μύθους
 τεκμήριον λέγουσι ταῦτα τῆς τύχης,
 ὡς εὐτηχῆς ἔγωγε· τί πλεον θέλω,
 εἴ μοι χορηγεῖ ταῦτα μᾶλλον ἢ τύχη,
 15 ἃ κόσμος αὐτὸς ἀφθονώτατα τρέφει,
 ὕδωρ, λίθους καὶ ψάμμον; ὦ χρηστῆς τύχης.

Op de worpen met het net die door hem gekocht zijn

- Toen ik gisterenochtend de Propontis opvoer,
 merkte ik zes vissers op,
 die hun visnet midden in het diepe water wierpen.
 Ik gaf één goudstuk aan die mannen
 5 en kocht daarmee tot mijn blijdschap drie worpen met het net,
 in de verwachting dat ik wel iets meer zou terugkrijgen dan één goudstuk.
 En dus wierpen ze hun net. De eerste keer haalden ze stenen op,
 de tweede keer zand uit de diepten;
 en toen ze hun net voor de derde keer lieten zakken,
 10 haalden ze niets anders naar boven dan water.
 Wel, als sommige mensen die houden van verhaaltjes,
 zeggen dat dat een teken is van het lot,
 hoe gelukkig ben ik dan niet! Wat wil ik nog meer
 nu het lot mij datgene schenkt
 15 wat de wereld zelf in overvloed voortbrengt:
 water, stenen en zand? Wat een gelukkig lot!*

Het valt ons in dit gedicht (127) op hoezeer een gedicht zoals dit in wezen ‘prozaïsch’ is. Deze korte anekdote had evengoed, qua zinsopbouw, woordenschat en structuur, in proza geschreven kunnen zijn. Het geeft aan hoe verschillend de poëtica van dit soort poëzie wel is ten opzichte van de antieke visie op poëzie.

Besluit

Het is dus nodig dat we enkele vooronderstellingen opzij zetten wanneer we Byzantijnse profane poëzie gaan lezen. Hoewel haar vormentaal vaak ingebed is in de traditie van de klassieke oudheid, heeft zij een totaal verschillende bedoeling en invulling.

Toch bezit Christophoros’ poëzie ook voor ons moderne lezers een zekere charme. Niet in de laatste plaats omwille van Christophoros’ spitante geestigheid. Maar evengoed is Christophoros in staat oprecht verdriet uit te drukken omwille van het heengaan van zijn dierbare familieleden. Verscheidenheid en veelzijdigheid zijn dan ook kenmerken die het meest opvallen in deze verzameling.

Bovendien geven deze gedichten een ruimer beeld van de Byzantijnse maatschappij dan de karikatuur van devoot geloof, theologische discussies en decadente hofintriges. Ook toen liet de massa zich begeistere door sportwedstrijden, en zond men elkaar al geschenkjes als het feest was; je stuurde je kind ook best naar de school waar men de beste leraars had, men geloofde ook al dat een Stier een heftiger karakter had dan een Maagd, men maakte zich evengoed druk om muizen(issen), en je werd ook uitgelachen als je vrouw je horens opzette.

Wie de Byzantijnse samenleving ook eens van die kant wil bekijken, zal plezier beleven aan de poëzie van Christophoros, en zal minder geneigd zijn poëzie als deze louter te beschouwen als een appendix bij de klassieke Griekse literatuur.

Floris BERNARD